

Del IV
Humaniora

Høydepunkter i Skrifter og Forhandlinger

1761-2011

Høie og Høifæredede Herrer !

N^u en Normand ønsker at giøre sig bekendt for et Selskab, hvis Hensigt og Handlinger gaae ud paa, at opmuntre Landsmænd til Kundskabs Udbredelse og nyttig Flid, troer jeg at være saa uskyldigt og tilladeligt længe at have attraaet og bragt mig til at nedlægge anseelige Selskab. En god Deel af Forsæderne have bevaret meget af Handlings Maade. I Selskabets Bisald, vilde og have en god Borgen. Haget at nogle Belysning Selskabs Medlem herom, er dog en driftig mig til at

XII.

P r o v e

paa

hvorvidt

det gamle Norske Sprog

endnu er til

at

det Hardangeriske Bonde-Maal.

: Stykke.

P p

ad Proffegaard,
Augusti 1774.

underdanig og ærbødige Diener,
Marcus Schnabel,
Medtiener i Ordet for Gravens Råd
i Hardanger og Bergens Stift.

Gendfiont Norden fra de ældste Tider af har haft et sælsomt Sprog, som have dog Mundarterne vel altid i sig selv været temmelig forskjellige. Siden Danmarks og Norges Forening den Danske Mundart ogsaa i Norge bleven den herskende, da alleene er brugt i alt hvad, som skrives og afhandles offentlig. Er nu Alles Sprog, som ere uden for Bønderstanden; og blant Stand maa og Omgang med disse, saavel som alle Bøger, i i Hænde, mærkelig have forandret deres gamle Sprog, de forstaaer derfor meere af gammelt Dansk nu, end af det eller Islandsk; som jeg selv har forsøgt ved at forstaaes Stykker af gamle Love, som findes ved Hr. Etatsraad's Lovhistorie, og Stykker af det Kongelige Speil. I saa meget af det gamle Sprog bliver tilovers blant nogen Tids Omgang at forstaae dem og forstaaes at lære det saare des saarere det gamle Sprog. Det mere til Nytte for Danske Studerende, som Norge, at lægge sig efter det gamle Norske, at deres Embeds Udretelse kunde de Almue. — De ville see en Prove at undersøge det, haaber jeg, at deres Sprogs nærværende

Det Kongelige Norske
Videnskabers Selskabs Skrifter
(Kgl. Norske Vidensk. Selsk. Skr. 2011 (4), 221-227)

Marcus Schnabel

*Prøve paa hvorvidt det gamle Norske Sprog endnu er
til udi det Hardangerske Bonde=Maal*
DKNVS Skrifter 1784¹

Jan Ragnar Hagland

Noregs teknisk-naturvitenskaplege universitet

Avhandlinga om det gamle norske språket og bondemålet i Hardanger i første band av Selskabets Nye Samling 1784 er i eit oversendingsbrev (trykt som innleiing til arbeidet) datert «Nedre Hagestad Præstegaard, den 8de Augusti 1774» og undertekna «Marcus Schnabel, Medtiener i Ordet for Gravens Kald i Hardanger og Bergens Stift». Det kom altså først ut ti år seinare og kom i si enkle form til å setja varige spor i norsk språkhistorieskriving.

I

Marcus Schnabel var fødd 21. juni 1744 i Ulvik i Hardanger, son av sokneprest Poul Schnabel, f. 1705 i Korsør, og Maren, f. Preus Kierulf. Marcus Schnabel vart gift 26. juni 1778 med Edel Johanne Margrethe Saabye, f. nov. 1751, d. 15. des. 1835 i København. Ho var dotter av sokneprest Jørgen Nilsen Saabye og Petronelle Egede, som var yngste dotter av 'Grønlands apostel', Hans Egede. Marcus Schnabel døydde 36 år gammal den 5. juni 1780 i Lier.

Det er opplagt at Marcus Schabel fekk mykje av si undervisning av faren, og det formelle utdanningsforløpet hans fram til teologisk eksamen i 1766 er ikkje så godt dokumentert. Han må ha vore elev både ved Bergen Katedralskole

---

¹ Nye Samling af DKNVS Skrifter. Første Bind. 1784, nr. XII, s. 297-322.

og Seminarium Fredericianum, men kva som skjedde meir i detalj fram til han vart «dimmitert» til universitetet i København i 1762 er det lite oversikt over i kjeldene. Ettersom faren ikkje synest å ha hatt råd til å halda han i København, ser studietida hans ut til å ha vore avbroten av opphald heime, etter alt å dømma for å hjelpa faren (jf. Seip 1954, 469f.). Etter avlagd teologisk eksamen i 1766 må det same ha skjedd. Han vart likevel ikkje utnemnd til personalkapellan hos faren før 3. januar 1771. Sommaren 1778 reiste Marcus Schnabel nygift til København att for å søkja embete. Han søkte kall i Strandebarm i Hardanger. Det kallet fekk han ikkje, men 10. mars 1779 vart han utnemnd til residerande kapellan i Lier, dit han kom 11. juni same år. Marcus Schnabel vart altså ikkje verande i Lier meir enn eit år før han døydde – av «forraadnende Feber» etter det den kjende prest og historiske topograf Hans Strøm opplyser (jf. Seip 1954, 472, Indrebø 1933, 19).

Det er all grunn til å gå ut frå at Marcus Schnabel fekk vekt interesser for vitenskaplege studiar heime hos faren i Ulvik. Faren Poul Schnabel hadde t. d. som svar til Kanselliet i København på den vél kjende spørjelista frå 1743 (jf. Røgeberg & al. 2003–2008) forfatta ein «Beskrivelse over Gravens Præstegield». Denne vart først utgjeven på prent i 1913, i tidsskriftet *Hardanger* (jf. Seip 1954, 470). Marcus Schnabel hadde i si skole- og universitetstid synt interesser m.a. for naturhistoriske studiar, «og for den Aarsags Skyld alene», heiter det, reiste han etter teologisk eksamen til Sunnmøre og oppsøkte Hans Strøm, prest og namngjeten historisk topograf, medlem av DKNVS. Møtet førte til eit varig vennskap mellom dei to og har nok inspirert Schnabel til å senda manuskript med vitenskaplege forsøk til DKNVS. Det er òg grunn til å tru at kontakten med Strøm har medverka til at også Schnabel var vald inn i Selskabet – 7. nov. 1774. Berre avhandlinga om språket i Hardanger vart altså prenta. Eit manuskript med utvida innleiing til dette arbeidet er datert 1775 og finst i DKNVS (XA fol. 182). Dette vart først utgjeve av Gustav Indrebø i 1933 (sjå nedanfor). Schnabel sende elles inn eit manuskript som inneheldt «Iagttagelser om Vejrliget og især Nedslaget ... i Uldvig». Det kom aldri ut, men finst bevart i Gunnerusbibliotekets manuskript-samling (XA qv. 232). Han gjorde også ferdig eit manuskript med «Forøgelser» til avhandlinga om bondemålet. Den kom heller aldri ut i Skrifter, men finst òg som manuskript i Gunnerusbiblioteket (XA fol. 125). Det same gjeld eit «Register over de gamle Norske og Islandske Ord udi Kongs-Skugg-Sjø». Det er bevart i manuskriptet XA qv. 231 (nærare om manus med språkleg innhald etter Schnabel, sjå Indrebø 1933, 29–36).

II

Schnabels *Prøve* kan seiast å stilla eit tosidig spørsmål til det talemålet han sjølv

var vaksen opp med i Ulvik. Med utsynpunkt i det gamle kunne ein spørja kor mykje av dette som enno var til i hardangermål litt ut i andre halvdel av 1700-talet. Og hin vegen: Kor mykje av det gamle kunne ein sjå med utsynpunkt i same dialekten? På det viset legg han som den første opp eit gjennomført diakront perspektiv på ein norsk dialekt. Så kvifor denne interesse for samanhengen mellom det gamle norske språket og bondemålet i Hardanger, kan vi spørja oss. Schnabel sjølv legitimerer arbeidet sitt både med nytteverdi og med relevans for folkeopplysing allment sett. Han seier det slik (1784, 301):

Endskjønt Norden fra de ældste Tider af har havt et fælles Sprog, saa have dog Mundarterne vel altid i ethvert Rige været temmelig forskellige. Siden Danmarks og Norges Forening er den Danske Mundart ogsaa i Norge bleven den herskende, da den aleene er brugt i alt hvad, som skrives og afhandles offentlig. Den er nu Alles Sprog, som ere uden for Bondestanden; og blant denne Stand maa og Omgang med disse, saavel som alle Bøger, den faaer i Hænde, mærkelig have forandret deres gamle Sprog. En Bonde forstaaer derfor meere af gammelt Dansk nu, end af gammelt Norsk eller Islandsk; som jeg selv har forsøgt ved at forelægge dem de Stykker af gamle Love, som findes ved Hr. Etatsraad Kofod Anchers Lovhistorie, og stykker af det Kongelige Speil.² Imidlertid er dog saa meget af det gamle Sprog blevet til overs blant den Norske Bonde, at det baade er ikke uden temmelig Vanskelighed for Danske, inden nogen Tids Omgang at forstaae dem og forstaaes fuldkommen af dem; og for en Norsk en betydelig Fordeel, at kunne deres Mundart, for at lære des snarere det gamle Sprog. Det vilde derfor uden Tviul være til Nytte for Danske Studerende, som agtede at søge Embeder i Norge, at lægge sig efter det gamle Norske, i Særdeleshed for de Geistlige, at deres Embeds Udrettelse kunde have meere Frugt blant Bonde-Almuen. – De ville see en Prøve i nærværende Afhandling derpaa. – Mine Landsmænd, de Norske, som ikke have havt Anledning til at undersøge det, haaber jeg, skulle heller ikke ugiærne erfare Forfædrenes nærværende Tilstand iblant os.

Vesentleg her er dette med å «erfare Forfædrenes nærværende Tilstand». Det er med og legitimerer interesse for og arbeid med samtidas folkelege talemål og kan nok sjåast som ei preromantisk interesse for det spesifikke norske. I vitshistorisk samanheng er elles tilvisinga til *Konungs skuggsjá* i sitatet ovanfor ikkje uvesentleg. Schnabel seier seg litt lenger ute i innleiinga (s. 302) lei for manglande

---

² Det dreiar seg her om Peder Kofod Ancher, *En Dansk Lov-Historie fra Kong Harald Blaatands Tid til Kong Christian den Femtes*. I. Deel. Kiøbenhavn 1769 og John Erichsens [Jón Eirikssons] utg. av *Konungs skuggsjá*, Sorø 1768. Norrøn tekst med oms. til dansk og latin (jf. Holm-Olsen 1952, 105-115).

kunnskap om det gamle språket. Den er generelt sett, seier han, ikkje eingong god nok til at han kan gjera fullgod historisk greie for hovudskilnaden mellom dansk og hardangermål når det gjeld grammatiske forhold:

Jeg er ikke engang god for at oplyse mig selv tilfulde, om det har Sted i det gamle Sprog, som mig synes nu gjør en Hoved-Forskiel mellem det Danske Sprog og det Hardangerske Norske: de fleere Genera Nominum nemlig, som vi have.

Han ser seg difor nøydd til å leggja opp sin historisk samanliknade studie ved å ta utgangspunkt i ord og uttrykk frå *Konungs skuggsjá* og på det viset også laga ei lita ordbok (s. 303 og 305):

Jeg vil hellere anføre de faa Lig- og Uligheder mellem de gamles og vort Sprog, som jeg troer at have bemærket ved det Kongelige Speils Gjennemlæsning, betreffende deres almindelige Egenskaber og Talebruge [...] Da det Kongelige Speil, saadan som det 1769 [sic] fra Sorøe i stor 4to er udkommet, var den første Bog i vort gamle Sprog, jeg har læst, er det og af det, jeg udmærkede de Ord, som jeg fandt Spor igien af i det Hardangerske. For Lettelse i Samlingen optegnede jeg dem alphabetisk; og saaledes fremkomme de og nu; da jeg tillige har meent, at en Ukyndig i Sproget kunde i denne Form ogsaa nytte dette som en liden Ordbog.

I samsvar med dette legg han opp jamføringa mellom det gamle språket og hardangermålet som ei gammalnorsk ordbok med forklaringar og tillegg om samsvarande eller avvikande bruk i dialekten til 75 oppslagsord (A–F), t. d. slik:

12. *Auka*, Sp. R. [= *Speculum Regale*, *Konungs skuggsjá*] S. 46, Anmærkn., formeere. Vi udtale Ordet næsten ligeledes, eller nærmere: *öuka*; men det bemærker nu almindeligst: at forøge, voxer; saasom: *Vatne öuka*, Vandet voxer.

15. *Bæ*, Sp. Reg. S. 325, Gaard. Dette Ord har nu forandret sin Bemærkelse her, saa at *Bö* aleene betyder Engbund, særdeles den, som ligger hiemme ved Gaarden. Det er her av vitskaphistorisk interesse å registrera at innleiinga til det arbeidet Schnabel sende inn i 1774, ikkje vart godteken av DKNVS. Ein viktig grunn til problema i den samanheng var den skriftlege framstillingsmåten. Innleiinga er «keiveleg skrivni. Schnabel hadde tungt for å skriva, og denne fyrste fortala er reint hjelpelaus i målvegen»; seier Gustav Indrebø med god grunn. Etter råd frå Selskabet omarbeidde Schnabel innleiinga, og manuset vart godteke til trykking (jf. Indrebø 1933, 23 og 33f.). Dagens system med fagfellevurdering er altså ikkje heilt nytt i Selskabets historie.

Det må kunna seiast at det utvalde ordtilfanget gjennomgåande er rimeleg greitt forklart; her kunne han jo stø seg til den danske omsetjinga i utgåva

frå Sorøe. Jamføringane med dialekten kan elles innimellom vera ganske omfattande og stundom litt på videvanke, må det vera rimeleg å tilføya. Opplysningane om språkbruk i dialekten må likevel i seg sjølv kunna seiast å ha språkhistorisk kjeldeverdi.

Det er elles neppe tilfelleleg at nettopp *Konungs skuggsjá* skulle vekkjá denne interessa hos Schnabel for å sjá historisk på sin eigen dialekt. Utgåva frå 1768 var fullført av den lærde og kjende islendingen Jón Eiríksson, medlem av DKNVS. I innleiinga til denne utgåva gjer Jón Eiríksson, som den første, ein freistnad på å skilja systematisk mellom islandske og norske handskrifter, og mellom islandsk og norsk som dialektale variantar av det gamle språket: «Norske (i.e. hss.) kalder jeg dem som ere skrevne i Norge eller dog meest rettede efter den gamle Norske Mund-Art; Islandske derimod dem, som ere skrevne i Island eller dog meer rettede efter Islandsk.» (jf. Hagland 1998, 174f.). Det er sannsynleg at Jón Eiríkssons tydelege skilje mellom det gammalt islandske og det gammalt norske har inspirert Schnabel til å gå eit steg vidare og samanlikna det gammalt norske i Kongsspegelen med det han oppfatta som gammalt i sin eigen dialekt. Han ser i den samanheng ikkje bort frå, seier han, at «Muelig der kunne være andre Egne af Norge, hvor endnu større Lighed med det gamle Sprog hersker» (s. 302).

III

Denne vesle avhandlinga frå Schnabels hand har altså sett tydelege spor i seinare vitenskapleg arbeid med norsk talemål og språkhistorie. Vi ser at det allereie i samtida, i 1780-åra, står som eit referansepunkt for andre som dreiv med kartlegging av norsk dialekttilfang. Hans Jacob Wille, seinare sekretær i DKNVS, arbeidde på den tida med å samla ordtilfang frå Seljord i Telemark. Samlinga kom ikkje på prent i Willes eiga tid, men i korrespondanse frå tida med dette arbeidet omtalar han seljordsmålet og meiner det «stemmer meere over eens med det Islandske end noget andet steds i Norge, ja end og i Hardanger» (jf. Hagland 2000, 66). Referansepunktet her er heilt klårt. Den som fram for nokon tilkjende Schnabels avhandling vitenskapleg verdi, var likevel Ivar Aasen, i innleiinga til *Norsk Ordbog* frå 1873 (s. V). Med tilvising til avhandlinga frå 1784 seier Aasen det slik: «... dette Stykke viser en saa alvorlig Opmærksomhed for Sproget og en saa omhyggelig Behandling af Formerne, at man inderlig maa beklage, at der ikke skulde komme noget mere frå den same Haand. Men hans Virksomhed blev tidlig afbrudt ved Døden, saa at ikke engang den ovennævnte Afhandling blev afsluttet. Det «første Stykke» blev staaende alene som en god Begyndelse uden nogen Fortsættelse.» Erttertida har hatt det same synet: «Denne utgreidnaden er

det fyrste arbeidet med norsk mål frå nyare tid som med nokon rett kann kallast ei røytnleg avhandling.» seier t. d. Gustav Indrebø (1933, 14).

Den vitskaplege resepsjonen av Schnabels arbeid har f.o.m. det 20. hundreåret hatt eit meir omfattande grunnlag å byggja på enn denne eine avhandlinga frå 1784. Gustav Indrebø gav i 1933 ut det som finst att av manuskript med språkleg innhald etter Schnabel og la med det grunnlaget for å gi han ein endå tydelegare plass i faghistorisk samanheng. Særleg har den utvida versjonen av *Prøve* frå 1775 (XA, fol. 182) vore viktig i den samanheng. Dette manuskriptet har altså ei meir omfattande innleiing, og det inneheld også innleiinga til ein grammatikk over hardangermålet (jf. Indrebø 1933, 96–101). Det viser, meiner Indrebø, at Schnabel «er den fyrste hjå oss som gjer upptak til røytnleg grammatisk gransking, og ikkje er berre ein glosesamlar. Han freistar sjå gamalnorsk og ei nynorsk målgrein i samanheng, og ein finn frævet til ei språkhistorisk gransking hjå honom» (Indrebø 1933, 15). Det er særleg denne sida ved Schnabels arbeid som etter Indrebøs utgåve har vore teken opp og understreka på ulike vis i norsk språkhistorieskriving, både i framstillingar for universitetsstudentar og skoleelevar. Det må likevel vera rett å seia at framstillinga av Schnabel i det 20. hundreårs norske språkhistorieskriving i det store og heile står fram som parafrafer av Indrebøs vurderingar og tolkingar frå 1933.

Resepsjonen av Schnabels vitskaplege innsats kan altså seiast å falla i to delar, eller i to periodar. Den første fasen bygde på *Prøve* frå 1784, den siste har òg kunna byggja på Indrebøs utgåve frå 1933. Når det kjem til stykket byggjer båe desse publikasjonane på tilfang innsendt til Selskabet for å bli trykt i Skrifter. Trass i at Indrebø er kritisk til Schnabels skriftlege framstillingsevne, er han raus med å rosa vitskapsmannen Marcus Schnabel: «Vitskapsmannen syner seg i den grannvare åtgåingsevna når det gjeld emne som forfattaren er herre yver, — hans eige bygdemål. Og ikkje mindre i den ting at han ikkje gjeng lenger med slutnadene sine enn han tykkjest kjenna fast grunn under seg [...] Gissingar gjer han ikkje til meir enn dei er for lærdoms skin skuld. Samstundes hev Schnabel eit godt målskyn, og let seg ikkje umdømes-laust lokka av rein bokstav-likskap millom dei skrivne ordi, der som tydingane er ulike. Ein må vera leid med Ivar Aasen for at M. Schnabel ikkje fekk livedagar og høve til å arbeida meir enn han gjorde med norsk mål.» (Indrebø 1933, 35f.). Når Indrebø seinare, i *Norsk målsoga* frå 1951, held fram at hos Schnabel «merkar me tydeleg at nasjonal hug var drivkraft, når han granska bygdemålet» (s. 347) er vi tydeleg nok meir inne på Indrebøs eige språkpolitiske program enn på Schnabels strev med språkvitskapleg arbeid på 1770-talet. I så måte er det då med ein viss resignasjon at Indrebø må konstatera at noko «krav um særskilt norsk skriftmål synest ikkje ha stige fram i tanken hjå Schnabel.» (loc. cit.).

Litteratur

- Hagland, Jan Ragnar. 1998. Nordisk fortid og 1700-talets filologiske prosjekt. I: Johnsen, Egil Børre og Trond Berg Eriksen (red.), *Norsk litteraturhistorie. Sakprosa fra 1750 til 1995*. Bd. 1, s. 165–175. Oslo: Universitetsforlaget
- Hagland, Jan Ragnar. 2000. Hans Jacob Wille. *DKNVS Forhandlinger 2000*, s. 63–76. DKNVS, Trondheim.
- Holm-Olsen, Ludvig. 1952. *Håndskriftene av Konungs skuggsjá*. Bibliotheca Arnamagnæana, vol. XIII. Hafnia.
- Indrebø, Gustav. 1933. Nokre eldre vestnorske bygdemålsskrifter. *Bergen Museums Årbok*. Humanistisk-antikvarisk rekke nr.1, s. 1–150.
- Røgeberg & al. 2003–2008. Røgeberg, Kirsten M, Margit Løyland og Gerd Mordt, *Norge i 1743 I–V*. Oslo: Solum forlag.AS.
- Seip, Didrik Arup. 1954. Schnabel Marcus. *Norsk Biografisk Leksikon*, bd. XII, 469–473. Oslo: H. Aschehoug & Co.

Summary

Marcus Schnabel's (1744–80) essay investigating if Old Norse could still be traced in the rural dialect of his native Hardanger, Western Norway, was published in DKNVS New Series No 1, 1784. The essay is considered to be the first scholarly treatise ever on post-medieval Norwegian. It is in many ways a corner stone in the historiography of Norwegian language history, attempting for the first time a diachronic approach to the study of a contemporary Norwegian dialect. The printed version is modest in scope, confined as it is to the lexical level of language. Schnabel, however, extended his work to a more comprehensive dialect grammar. Although never published in Schnabel's life time, his work is preserved in the University Library in Trondheim, and has since its publication in 1933 secured him a lasting place in the historiography of the Norwegian language.